# ИЖТИМОИЙ ТАРМОҚЛАРДА МАДАНИЙ МУЛОҚОТ ИСТИҚБОЛЛАРИНИНГ СОЦИОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

**Фатхулла Абдувалиев**
*социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Шахснинг ахборот-психологик хавфсизлигига таъсир қилувчи таҳдидлар маълум меъзонлар бўйича турлича таснифланади. Ахборот таҳдиди универсал характерга эга бўлиб, унинг барча бошқа соҳаларга жиддий салбий таъсир қилиш имконияти бор: шахс дунёқарашига, жамият барқарорлигига, давлат тинчлигига, жамоатчилик фикрини чалғитишга ва оҳири оқибатда ҳар бир мамлакатнинг маънавий, сиёсий, иқтисодий, маданий юксалишига ҳам. Чунки ахборотнинг жамият, ташкилот, оила, шахс онгига кириб келиши унча ҳам кўзга ташланмайди.

Ижтимоий гуманитар фан соҳаси тадқиқотчилари сўнгги йилларда ўз диққат-эътиборларини энг сўнгги нусҳада яратилган ахборот техника коммуникацияларининг жамият ҳаётида тутаётган ўрнининг қанчалик самарадорлигини таҳлил қилишга қаратилмоқда. Сабаби оддий: ахборот манбаларини тез ва сифатли тарқатишда электрон компьютер технологияларнинг энг сўнгги вакилларини имконияти юқори бўлади. Маълумки мавжуд ахборотларнинг кўламининг барчасини ҳам ижобий характерга эга деб бўлмайди. Жамият билан оммавий ахборот воситалари ўртасидаги муносабатлар доимо мутахассислар диққат-эътиборида бўлган. Чунки “тармоқларнинг ўзи ижтимоий ҳаётнинг умумэътироф этилган тармоғи” ҳисобланади, қолаверса, жамият матбуотга нечоғли катта таъсир ўтказса, ўз навбатида, оммавий ахборот воситалари ижтимоий институтнинг ўзига хос кўриниши сифатида “жамиятга ғоявий таъсир кўрсатиш имконияти билан ажралиб туради”.

Замонавий жамият ахборотлар асри деб эътироф этилар экан, бугунги кун кишисининг давр билан ҳамнафас яшаши, унинг баркамол инсон бўлиб камол топишида ахборотлар манбасининг аҳамияти катта. Иккинчи томондан эса ҳар бир олинаётган маълумотлар давлатнинг келажаги ва истиқболи нуқтаи-назаридан назорат қилиб турилади. Ахборот-коммуникацион жараёнлар оқими назоратдан чиқиб боргани сари, у мавжуд жамиятни ҳалокат сари "жар" ёқасига олиб бориб қўяди. Бунинг турли хил сабаб ва омиллари мавжуд бўлиб, мутахассислар воқеъликни баъзида ҳориж ОАВлари ёки ИНТЕРНЕТ тармоғидаги айрим сайтларда бериб бориладиган ахборотлар билан изоҳлайдилар. Ўзбекистон жамиятининг тубдан ислоҳ этилиши, инсон ва социум ўртасидаги муносабатларни кескин сифатли томонга ўзгартириб юборди. Социал тизимда кишиларнинг ўзаро муносабатлари бозор талабларидан келиб чиқиб соғлом рақобат асосига қуриладиган бўлди. Бу жараён ўз навбатида ахборот-технологик коммуникация тизимида айниқса сезиларли равишда намоён бўла бошлади. Инсонлар мавжуд технологиялардан нафақат техник шаклда фойдаланадиган, балки унинг асосий ўзаги бўлган ахборот-психологик маълумотларни олиш, қайта ишлаш, социал атроф-муҳитга турли хил воситалар билан таъсир ўтказиш имкониятига ҳам эга бўлдилар. Зеро «ҳозирги замондаги энг катта хавф – инсонларнинг қалбини ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани хал қилади»[1].

Ахборот таҳдидларнинг энг хавфлиси – давлат сиёсатини таъминлашга халақит бераётганлардир. Чунки агар шахсга салбий таьсир тор доирадаги одамларни қамраб олса, давлат ва жамиятга таҳдид бутун бир мамлакат, халқ тинчлигини хавф остига қуяди. Технологик тараққиёт натижасида дунёда Интернет ахборот тизими пайдо бўлди. У ўзаро боғланган ахборот дунёсини тубдан ўзгартирди, мамлакатлар ва минтақалар, ҳалқлар ва авлодлар ўртасидаги чегараларни йўқ қилди. Бир сўз билан айтганда, бугунги кунда глобал кўламдаги "тизимли жамият"нинг [2] шаклланиш жараёни юз бермоқда.

Ахборот таҳдидларга қарши кўрашнинг яхши йўлларидан бири – мамлакат ўзини ўзи ахборот билан таъминлаши."Бу борада ишни тўғри ташкил этиш учун Интернетдан самарали фойдаланиш, уни ўзимизнинг маълумотлар билан тўлдириш керак.

Катта ҳажмадаги ахборотлар кўлами бир томондан ахборот-технологик коммуникациялар тизими орқали жамият ҳаётига кириб келса, иккинчи томондан уни социумда турли хил талқин ва тушунчалар билан тарғиб этиш имконияти кучайди. Шу сабабли катта ахборотлар кўламини аҳолига фильтрлаб етказиш зарурияти туғилди. Бу имконият табиийки фақат маҳаллий ОАВ воситалари, биринчи навбатда телевидение ва миллий Интернет сайтлари ёрдамида амалга оширилмоқда. Аммо шундай бўлса-да ахборот психологик ҳуружлар жамият ҳаётига турли хил воситалар орқали кириб келишда давом этмоқда. Бу ички ва ташқи омилларга боғлиқ бўлиб, баъзида энг сўнгги ахборот-технологик воситаларни харид қилишда кечикиш билан боғлиқ бўлса, иккинчидан мавжуд ички имкониятлардаги объектив ва субъектив камчиликлар ҳам аҳоли орасида бегона ахборотлар кўламини пайдо бўлишига олиб келмоқда. Биз буни жамиятимиз ҳаётида ҳамон кечикаётган муқобил электр энергия тармоғи билан боғлаб кўрсатмоқчимиз.

Россиялик тадқиқотчи Б.Глинский "инсон онги ривожига уни ўраб турган социал макон билан боғлиқ бўлган доимий ахборотлардан кўра атрофдан келадиган жуда катта ҳажмдаги моҳияти ва таркиби ўзига хос равишда қайта ишланган маълумотлар базаси катта таъсир ўтказади" [3], дейди. Бошқа бир тадқиқотчи Н.Богомолова эса, "киши ўзи учун зарур бўлган маълумотни илк бор мавжуд ҳаётий тажриба, ўзаро мулоқот асосида олса, кейинги энг мухимларини турли хил ахборот манбалари (китоб, радио, телевидение, газета, журнал ва бошқа символик-белги характерига эга бўлган воситалар)дан олади", деб ёзади [4]. Шу ўринда эътироф этиш мумкинки, жамиятнинг ижтимоий-социал тараққиёти инсоннинг ички имкониятларидан кўра ташқи ахборот воситаларига кўпроқ боғлиқ бўлади.

Ахборот асрининг муҳим кўрсаткичларидан бири – давлат ва жамиятнинг барча буғинлари учун тезкор ахборот алмашинуви биринчи ҳаётий заруратга айланиши. Бу ишни

қила олгандар замона билан ҳамнафас яшайди, эплолмаганлар эса орқада қолиб кетаверади ва бундай қолоқлик кундан-кунга ошади. Демак, ривожланишни хоҳлаган давлат биринчи ўринда ўз коммуникация тизимлари фаолиятини, бутунлигини, уларни хавфсизлигини таъминлаши зарур [5].

Ҳозирги замон жамиятида турли автоном функционал кичик тизимлар (хўжалик, сиёсат, таълим, дин, санъат ва ҳ.к.) алоҳида ажралиб чиқмоқда. Улар тартибга туширилган яхлитлик ва табақаланишни бузмоқда, нафақт анъаналардан, балки ягона марказдан ҳам воз кечмоқда. Тузилмавий бирлик тамойили ишламай қолмоқда, аммо функционал кичик тизимлар ўртасидаги, индивид ва жамоа ўртасидаги ўзаро алоқа–муносабатлар мулоқотни олд қаторга чиқармоқда.

Натижада бутун жамиятнинг яхлитлигини бузувчи кўп қиррали семантик ассиметрия вужудга келмоқда. Яхлитликнинг парчаланиши барқарор коммуникатив алоқаларнинг заифлашишига, матнли Тузилмалар ишидаги нотекислик ва узилишларга олиб келмоқда. Агар олдинги, аввал барқарор бўлган матнли Тузилмалар ўзгара бошласа, муқаррар равишда янги алоқалар, мулоқотнинг янги соҳалари пайдо бўла бошлайди. Бундай полисемантик мулоқотнинг табиий ва зарур натижаси сифатидаги маънонинг ортиқлиги кучаяди ва хаддан ташқари ортиқ бўла бошлайди.

Шахс руҳияти биоижтимоий табиатга эга эканлигини кўпчилик билсада, бу ҳолатга ва бундан келиб чиқадиган оқибатларга унча ҳам эътибор берилмайди. Биоижтимоий табиат эса инсон ҳулқи ва онги учун етакчи омил. Шу нуқтан назардан, бизнинг фикримизча,катта аудитория билан ишлаш жараёнида психология қонунларнии билмасдан самарали фаолият кўрсатиб бўлмайди. Шахс психологиясининг негизини биологик фазилатлар ташкил этади, одатда биологик жиҳатдан тинч бўлган оддий одам ижтимоий сифатларга эга бўлишга қодир. Зигмунд Фрейд, Карл Юнг ва шулар каби психологлар исботлаб беришича, шахс онгининг фундаментини онгсиз биологик хусусиятлар (шахсий ва жамоавий онгсизлик) ташкил этади.

Шахс ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдиднинг манбалари билан бир қаторда бутун жамият ва миллатга хавф солаётган манбаларни келтириш мумкин. Масалан, миллатчилик, шовинизм, империявий тафаккур, мафкуравий экспансионизм ва бошқа шу каби иллатларни қўзғатувчи давлатлар, ташкилотлар ва шахслар бунга мисол бўлади [6]. Ахборот ҳуружларини ҳудудлар жиҳатидан олтита асосий турга ажратиш мумкин: 1) умумглобал (бир қутбли, яъни “однополярный”, яъни дунёни ягона усулда бошқаришга ҳаракат қилувчи давлатлар томонидан амалга оширилади); 2) қитъалараро; 3) минтақавий (ўзаро чегарадош, масалан, Марказий Осиё мамлакатларига нисбатан); 4) давлатлараро; 5) ҳудудий; 6) маҳаллий (локал).

Ахборот кўламини шакллантириш жараёнида дунёвий тамойиллардан келиб чиқиш зарур. Қайси бир мамлакат ушбу тамойилларни инкор қилса, унинг ахборот тарқатиш жабҳасидаги интилишлари керакли натижа бермайди. Дунёвий тамойил эса биринчи ўринда бугунги ахборот оқимлари жуда катта ҳажмда ва жадал суръатларда тарқатилаётганидан иборат. Бундай шароитни эътиборга олиб, қолаверса, уларга мослашиб иш олиб бориш, сарф-ҳаражатлардан келиб чиқиб, юкорироқ натижа олишга ёрдам беради.

Қисқа қилиб ушбу фикрни қуйидагича баён қилиш мумкин: агар Ўзбекистонга нисбатан ахборот хуружини рақиблар томонидан катта майдон бўйича, яъни, ноаниқ ахборий отишмага қиёсласак, Ўзбекистон давлати ва ОАВ ўз ишини аниқ ҳудуд ва аҳоли қатламларига режалаштирилган шаклда (“точечный охват” маъносида) изчил равишда олиб бориши зарур.